

عرفان و عنصر جغرافیایی در معماری تیمچه ملك اصفهان

■ حسن قره‌نژاد^۱

ائمه اطهار - عليهم السلام - را به صورت‌های عرفانی، پیوسته گوشزد کنند، که هم‌زمان با فعالیت‌های دنیوی، آخرت و خداوند را فراموش نکنند.

دلیل نگارش مقاله، نخست استفاده بهینه از فرض پیش آمده است؛ و دیگر آن‌که همه دست‌اندرکاران - چه بخش عمومی و چه بخش خصوصی - سعی کنند تا با تبلیغات و اطلاع‌رسانی، به توسعه صنعت گردشگری، جهت دهند. در مقاله حاضر می‌خواهیم یکی از جاذب‌ترین عناصر مهم برای گردشگران داخلی و خارجی در اصفهان را شناسایی کنیم، و به نحو مقتضی، آن را بشناسانیم.

انگیزه نگارش مقاله، به سال ۱۳۵۰ ش هم‌زمان با آغاز اقامت نگارنده در اصفهان مربوط می‌شود با این حال، در فرصت‌های پیش آمده - چه به طور شخصی، و چه به صورت پروژه تحقیقاتی توسط دانشجویان و بازدیدهای علمی با دانشجویان - در شناخت آن تلاش شده است. به این ترتیب، حاصل تلاش‌ها و یادداشت‌ها چند صفحه‌ای است که تقدیم می‌شود.

مقدمه

پذیرفته‌ایم که معماری، آینه تمام‌نمای مدنیت است؛ زیرا یکی از ویژگی‌های مهم معماری، پیام‌دار بودن آن است؛ و می‌توان ویژگی‌های سیاسی، دینی، اقتصادی و فرهنگی هر عصر و جامعه‌ای را در آن ملاحظه و مشاهده کرد. با بررسی و تحلیل شکل، فرم و تزیینات ساختمان، همراه با سایر جزئیات در تیمچه ملك اصفهان به خوبی درمی‌یابیم که توجه به دین مبین اسلام و سایر سنت‌های دیرپای ایرانی در آن، کاملاً رعایت شده است. اگرچه فردگرایی و برقراری امنیت در معماری تیمچه ملك اصفهان، یکی از بديهيات معماری آن به شمار می‌رود؛ لکن احترام به حاکمان، توأم با ذوق و سلیقه ایرانی و علاقه به ائمه اطهار -

کلیدواژه‌ها

تیمچه ملك اصفهان، عرفان، معماری، عناصر جغرافیایی، صنعت گردشگری، کاشی‌کاری، هنر درودگری، تقارن، نور، وحدت اجتماعی.

چکیده

اصفهان از جمله شهرهایی است که در کالبد آن، عناصر مهم، جالب و جاذب گردشگری، به صورت‌های مختلف، در طی قرون و سال‌های متمادی به شکل‌های زیبا و متنوع، به یادگار گذاشته شده است. غالب این یادمان‌ها نه تنها شکوه و عظمت سیاسی و اقتصادی زمان خود را متجلی می‌سازد؛ بلکه در مواردی، عشق و علاقه مردم و به طور کلی آفرینندگان یادمان‌ها را به اسلام، قرآن، رهبران اسلامی و ائمه اطهار - عليهم السلام - نشان می‌دهد.

در این میان، تیمچه ملك اصفهان، یادمانی است از این جمله؛ چنان‌که در مقاله توضیح داده خواهد شد؛ مالك و معماران این تیمچه، هماهنگ با یکدیگر، با به کارگیری عرفان و عناصر جغرافیایی، از يك سو بنایی بدیع و شکیل به وجود آورده‌اند، و از سوی دیگر، با سازه‌های معماری‌ای چون کاشی‌کاری، درودگری و آجرچینی، بیننده و یا استفاده‌کننده از بنا را به سمت آفریننده کائنات و جهان هستی هدایت می‌کنند. وانگهی، سرمایه‌گذاری هنگفت برای ایجاد چنین بنا، نه تنها از رونق تجار زمان خود حکایت می‌کند؛ بلکه سازنده تیمچه ملك اصفهان و سایر نیروهای دست‌اندرکار، سعی داشته‌اند که توجه به خداوند متعال و

۱ - استاد دانشگاه، دکتری جغرافیا.

پذیرفته‌ایم که معماری،
آیینۀ تمام‌نمای مدنیت
است؛ زیرا یکی از
ویژگی‌های مهم معماری،
پیام‌دار بودن آن است؛ و
می‌توان ویژگی‌های
سیاسی، دینی، اقتصادی و
فرهنگی هر عصر و
جامعه‌ای را در آن ملاحظه
و مشاهده کرد.

علیهم‌السلام به اوج خود
رسیده است. چنان‌که
موضوعات متنوع با اتکا به
سطح دانش معماری
فوق‌العاده بالا، همراه با
رعایت نظم، گویای هزاران
نکته در فرم و فضای
معماری تیمچه ملک، به
صراحت دیده می‌شود. حاج
محمدابراهیم ملک‌التجار در
اواخر دوران قاجار، برای
ساخت تیمچه ملک، شروع

به کار می‌کند.^۲ معمار این بنای عظیم و باشکوه،
شخصی به نام استاد محمود معمار بود که در
۱۳۲۲ق با طرح نقشه مدبرانه و موافقت
ملک‌التجار مشغول به کار می‌شود. از نوشتجات
متعددچنین برمی‌آید.

که حاج ملک، به ساخت و ساز بناهای عظیم و آبادانی
اصفهان چون سایر اصفهانی‌ها علاقه وافر داشت.^۳
انگورستان ملک، واقع در خیابان ملک اصفهان، به
عنوان خانه مسکونی ملک‌التجار، از جمله بناهای
تاریخی و زیبایی است که در ایام حیات ملک‌التجار،
روضه‌خوانی مفصلی در آن برگزار می‌شده است.
اکنون نیز در ایام‌الله به ویژه در ایام محرم برای
سوگواری سیدالشهدا آقا اباعبدالله الحسین -
علیه‌السلام - روضه‌خوانی با شکوهی از طرف اهالی
محل به سرپرستی میراث فرهنگی و اداره اوقاف
صورت می‌گیرد. گویند که ملک‌التجار اطلاع پیدا
می‌کند که حاکم وقت اصفهان، قصد تخریب عالی‌قاپو
را دارد؛ لذا ملک‌التجار با اصرار و التماس و پرداخت
پول گزافی، حاکم را از تخریب، منصرف می‌سازد.^۴ به
این ترتیب، یکی دیگر از کاخ‌های زیبا و تاریخی
اصفهان از دست‌اندازی ظل‌السلطان در امان می‌ماند.
این مرد ثروتمند و عاشق زیبایی‌های اصفهان، با

بناهای باشکوه از یک طرف، و با مهارت و کاردانی
معمار برجسته، استاد محمود، سبب پیدایش بنای باشکوه
تیمچه ملک می‌شود. اکثر کسبه و تجار ثروتمند
در این تیمچه به تجارت کتیرا مشغول می‌شوند. از
سوی دیگر گامی در جهت اعتلا و رونق و گسترش
دین مبین اسلام برمی‌دارد؛ چراکه در جای جای بنای
تیمچه ملک و کاشی‌کاری‌های آن عرفان الهی به چشم
می‌خورد.

تیمچه

واژه تیم به معنی کاروان‌سرا است. تیمچه به جای
تیم کوچک یا کاروان‌سرای کوچک است. «چه» پسوند
تصغیر است.^۵ تیمچه به چند دکان گویند که تاجران در
آن داد و ستد کنند. فرهنگستان ایران این کلمه را به
جای پاساژ پذیرفته است. امروزه سراهای کوچ در
داخل بازارهای ایران را که اکثراً سرپوشیده است،
تیمچه‌گویند.

بیان مسأله

خصوصیات کالبدی تیمچه‌ها - یعنی سرپوشیده
بودن آن‌ها - فضای مناسبی برای عرضه کالاهای
گران‌بها و حساس به وجود
می‌آورد. به طوری که
کالاهای نه تنها از آسیب باد
و باران و آفتاب مستقیم
محیط، دور می‌ماند؛ بلکه
از حوادث غیر مترقبه‌ای

در جای جای بنای تیمچه
ملک و کاشی‌کاری‌های آن
عرفان الهی به چشم
می‌خورد.

همچون آتش‌سوزی و یا سرقت نیز در امان است؛
چراکه به طور شبانه‌روز، توسط سرای‌دار و نگهبان
قابل اعتماد، تحت کنترل و نظارت دقیق و کامل قرار
می‌گیرد.^۶ توجه به امانت‌داری و ترس از حیف و میل
شدن اموال مردم، طرح مکان خاصی به صورت تیمچه
را به منصه ظهور می‌رساند. این موضوع در تیمچه
ملک اصفهان، در حد کمال، رعایت شده است. در
دین اسلام، امانت‌داری، جزء امور مهم به شمار

۲- موسوی فریدنی، محمدعلی، اصفهان از نگاه دیگر، ص ۸۸.
۳- انصاری، هرمز، جامعه‌شناسی اصفهان، صص ۵۱-۵۵.
۴- موسوی فریدنی، محمدعلی، اصفهان از نگاه دیگر، ص ۹۰.
۵- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، ج ۱۵، ص ۱۲۳۷.
۶- ایران‌شهر، ج ۱، ص ۱۷۲.

می‌رود. ائمه اطهار - علیهم السلام - در این زمینه، تأکید فراوانی دارند. در گذشته، سرمایه‌گذاران بیشتر دوست داشتند تیمچه بسازند تا بناهای تجاری دیگر. تجار ثروتمند نیز تمایل به استفاده از تیمچه را داشتند تا مکان‌های دیگر.

محدوده جغرافیایی تیمچه ملک

اگر از سمت شرقی جلوخان سردر قیصریه وارد بازار شویم، طی بازاری در جهت غربی - شرقی عطاران و قنادان، فضای حرکتی کوتاهی به سمت شمال و پس از چند قدم در محور غربی - شرقی، بازاری تعریف می‌شود، به نام بازار بزرگ اصفهان که تیمچه‌ها و مکان‌های باشکوهی به ترتیب، سرای محمدصادق خان، مخلص در ضلع جنوبی بازار و تیمچه قهوه‌کاشی‌ها، تیمچه ملک اصفهان، عصارخانه و حمام شاهی در سمت شمالی، به چشم می‌خورد. گویا بازار بزرگ اصفهان در محلی به نام دروازه اشرف تمام می‌شود.

تیمچه ملک اصفهان در ضلع شمالی راسته بزرگ، بنای باشکوهی است که با فضای ورودی خاص، بینندگان را به داخل هدایت می‌کند.

فضاسازی تیمچه ملک

سه پله سنگی به ارتفاع بیست سانتی‌متر، مردم را به در ورودی دعوت می‌کند. در ورودی تیمچه ملک نور از شروع قوس، با اصفهان، چوبی است؛ لکن از وضعیت آن چنین برمی‌آید که در سالیان گذشته، دراصلی آن تعویض شده باشد؛ چرا که در، بدون تزیینات است، و با تزیینات داخل تیمچه، هماهنگی و هم‌خوانی ندارد. هم‌چنین گذشت زمان و مصالحی که در آن به کار رفته، از جذابیت آن کم می‌کند. کنده‌کاری‌ها نیز نشان دهنده گذشت زمان و بی‌توجهی به آن در تعمیر قسمت‌های پوسیده، گفته ما را تأیید می‌کند. عرض در، ۲۳۰ سانتی‌متر که هر لنگه جداگانه، ۱۱۵ سانتی‌متر است.

بلندی در از آستانه تا آخر، ۳۲۰ سانتی‌متر است. ضخامت هر لنگه در، در حدود ۱۰ سانتی‌متر است. پس از در چوبی، فضای ربط دهنده بازار بزرگ اصفهان به حیاط اولیه تیمچه، راهرو قوس‌داری است. کتیبه‌ای در این قسمت وجود دارد که دارای اشعاری به خط نستعلیق زود رنگ، روی کاشی لاجوردی رنگ، اثر طبع شاعر اصفهانی، متخلص به طرب، فرزند همای شیرازی^۷ به سال ۱۳۲۲ هجری، به شرح زیر نقش بسته است:

در زمان خسرو ایران مظفر پادشاه

آن شهنشاهی که نامش زب هفت اقلیم شد

هم به دور ظل السلطان حکمران اصفهان

آن که خم پشت سپهرش از پی تعلیم شد

در او ان این درخشان مهر و ماه مملکت

این سرا بنیان او از میر با تکریم شد

بس به سرکاری ابراهیم و محمود این بنا

غیرت خلد برین فی احسن التَّقْویم شد

الغرض چون ساخت این عالی بنارا میرراد

عقل را تاریخش از روح الامین تعلیم شد

ز در قم کلک گهر سلك طرب تاریخ او:

«این بنا بر پا در اصفهان از ابراهیم شد»

۱۳۲۳ هجری

قوس ورودی، روشنایی خود را با یک نورگیر بسیار عالی، تأمین می‌کند. گفتنی است که نور از شروع قوس، با کاربندی‌ها و شمشه‌ها از حالت تکثر به حالت وحدت به زیر کشیده می‌شود، و آرامش را به ناظر منتقل می‌کند. هم‌چنین پیوسته، واردان و ساکنان، خداوند متعال را به یاد می‌آورند. نیز کسبه، به شکرگزاری برای سلامتی کسب و کار خود متوجه می‌شوند، و توأم با مشاهده آسمان و نور، توجه پیدا می‌کنند که این همه نعمات، از خداوند بزرگ است، و پیوسته همه به سوی آن خواهیم رفت.

از راهرو مورد بحث با تکه پله‌ای به ارتفاع بیست سانتی‌متر به فضای اصلی و نخستین تیمچه ملک اصفهان وارد می‌شویم.^۸

۷- هنرفر، لطف‌الله، گنجینه آثار تاریخی اصفهان، ص ۸۳۵.

۸- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم، آثار ملی اصفهان، ص ۳۹۵.

کل تیمچه ملک اصفهان از سه فضای مهم و مرتبط به یکدیگر، طوری طراحی و معماری شده است که در عین کارکرد جداگانه، وابسته به هم و مکمل یکدیگر هستند، و این، از شاه کارهای معماری تیمچه ملک اصفهان محسوب می شود؛ چراکه معماری هر سه فضا، از سادگی به پیچیدگی، از کوچکی به بزرگی، و از تک بعدی به چند بعدی، آن چنان طراحی شده که در نهایت، عناصر تشکیل دهنده جغرافیایی و مسائل عرفانی، آسایش و رونق تجارت را به ارمغان می آورند. این مسأله در معماری، فلسفه ارگانیک بودن معماری را در حد کمال نشان می دهد. پس ربانی بودن و هنر معماری، یک جا توأماً به ناظران، القا می شود.

بالاتر از همه، چهار اصل امنیت، زیبایی، عرفان و صرفه جویی در انرژی، در تیمچه ملک اصفهان به خوبی رعایت شده، و به اصطلاح معماران امروزی، مسأله اکولوژیک؛ یعنی سازگاری با محیط، در حد کمال، رعایت شده است. به عبارتی، سرمایه و تجارت، تنها برای ثروت اندوزی نبوده؛ بلکه برای بهتر زیستن در یک فضای عرفانی، از ضروریات محسوب می شده است. در عین این که خدا فراموش نمی شود؛ لکن اقتدار و برخورداری از سرمایه داری و سرمایه گذاری در معماری صورت می گیرد، مسأله ای که باید از آن به عظمت گرایی تعبیر کنیم. البته ناسیونالیسم برخاسته از نظام اقتصادی و اجتماعی، نشان دهنده فتودالیت و سرمایه داری زمان است. سلسله مراتب، شخصیت پردازی و نمادگرایی، به شدت پایه و شخصیت پرستی را در رأس خود قرار می دهد.

در آخر کلام، تعبیر و تفسیرهای عالمانه، هنرمندانه و بارسوخ در آنچه در ذات پروردگار است کشف می شود. به طوری که این پیام نخستین است، و پیام های نوع دوم، صامت و استعاره ای؛ ولی قابل قرائت و خوانده شدن است.

به دیگر سخن، تسلط کامل ساکنان به تمامی فضاها و تقدس، تمام سنت های اقتصادی، اجتماعی، اخلاقی و هنری را توأم با پشتوانه علمی (عرفانی، عناصر جغرافیایی) و سرمایه داری و

فردگرایی، آن چنان باز آفرینی می شود که خاموشی ندارد.

نهادها یعنی عناصر جغرافیایی و عرفانی که در بنای باشکوه تیمچه ملک مشاهده می کنیم عبارت اند از: علوم و فنون جغرافیا، ریاضیات، محیط زیست، هنر و ادبیات با پشتوانه عرفانی و تشیع سرخ علوی، تحت تأثیر اقتصاد و سیاست روز. تمامی این عناصر را می توان نسبت به کارکردشان در هر یک از سه فضای سه گانه، به صورت کمی و کیفی مشاهده کرد؛ سه فضای مورد بحث عبارت اند از:

۱. تیمچه اصلی، و سرپوشیده که هماهنگی بین بازار بزرگ اصفهان و تیمچه اول را برقرار می کند.

۲. تیمچه دوم، باشکوه و با جلال؛ ولی بدون سقف که در عین اتصال دادن تیمچه اصلی با بهاربند، هماهنگی و تعادل لطیف، حساس و ضروری را برقرار می سازد.

۳. بهاربند، حلقه انتهایی تیمچه ملک اصفهان که با کارکرد بسیار ضروری و زیست محیطی، به عنوان پارکینگ و سایل نقلیه تجار و مشتریان، عمل می کند، و به بنا کلیت می بخشد.

تیمچه اصلی یا فضای نخستین، با سقف قوسی

گنبدی شکل، تعریف کننده حتی در مواقع ابری،

سقف بسیار باشکوه با سه ساکنان تیمچه با مشاهده

عدد گشادگی، یعنی نورگیری آسمان و نور، در کمال

که از عناصر مهم جغرافیایی آسایش در حجرات خود به

در معماری به شمار می رود، تجارت می پردازند، و به

آن چنان ماهرانه طراحی شده هیچ عنوان، احساس

که نور مورد نیاز تیمچه کسالت و خستگی نمی کنند.

نخستین را به شکل کامل

تأمین می کند. حتی در مواقع

ابری، ساکنان تیمچه با مشاهده آسمان و نور، در کمال

آسایش در حجرات خود به تجارت می پردازند، و به

هیچ عنوان، احساس کسالت و خستگی نمی کنند.

حیات تیمچه نخستین، به صورت هشت گوش و

۲۴ متر در ۱۲ متر است. نور بالای سقف، به صورت

هماهنگ در حیات و حجرات، آن چنان توزیع می شود

که تجار و مشتریان، از بابت نور مطلوب، کوچک ترین

شکایتی اظهار نمی‌دارند.

به کارگیری شکل هندسی حیاط به صورت هشت ضلعی، به قدری ماهرانه و با زوایای نزدیک به هم معماری شده که در لحظه ورود، متوجه هشت ضلعی بودن آن نمی‌شویم.

به علاوه، کاربردی‌ها، آن چنان صورت گرفته که قسمت تیزی و یا خشکی هشت ضلعی را به يك فرم نرم سیال تبدیل می‌کند. به این ترتیب، روحیه انعطاف‌پذیری و خوش خلقی را به تجار و مشتریان می‌بخشد.

دو ضلع جنوبی و شمالی این هشت ضلعی، فضای ورودی و خروجی را از بازار بزرگ اصفهان به فضای دوم تأمین می‌کند. اضلاع دیگر فضا، پنجره‌ها و درهای ورودی به حجرات را تشکیل می‌دهد. کلا پنجره‌ها و درهای ورودی، اُرسی (کشویی) هستند. فعلاً برخی از درهای ورودی عوض شده، و به صورت چپ‌گرد یا راست‌گرد، ورود به داخل حجره‌های طبقه دوم را میسر می‌کند. طبقه دوم، با عظمت است، و توسط پنجره‌ها و اُرسی‌ها طوری تکرار شده و توسط گره‌چینی به صورت ماهرانه تزیین یافته است که یکنواختی را از بین می‌برد؛ لکن تقارن که از ویژگی‌های معماری سنتی ایران است در این بنا - چه در معماری طبقه همکف، و چه در معماری طبقه دوم - به خوبی مشهود است. این تقارن، با توجه به سیر نور آفتاب در طول روز، یکنواختی و کسالت‌باری را از ساکنان حجره‌ها و مشتریان که به دنبال تجارت و داد و ستد ایجاد شده است، به فرح و شادی تبدیل می‌کند. گردش نور در داخل تیمچه، در طول روز، از شاه‌کارهای معماری تیمچه ملک اصفهان است.

در و پنجره حجره‌ها به جای شیشه با گره‌چینی و

به صورت سه دری و با کسوهایی به سمت بالا باز می‌شوند. در بین سازه پایین و حجرات بالا به صورت نواری از کاشی لاجوردی‌رنگ، اشعاری به خط نستعلیق و به رنگ زرد، اثر طبع میرزا محمد سها فرزند دیگر همای شیرازی نوشته شده است^۹. اشعار چنین است:

دور شاه جهان مظفرالدین شاه

آن‌که بود شاه و ملتجای تجارت

خسرو گیتی‌ستان، شه‌نشه دوران

آن‌که از او شد به پای تجارت

دست کرم تا نهاد بر سر تجار

بر سر گردون نهاد پای تجارت

ملك تجارت ز پاس امن چو فرمود

ماه در خشنده سمای تجارت

داد صفاهان به دست خسرو مسعود

تا که دهد سعی از صفای تجارت

طبع سها.....سلطان

ساخت ملك این بنا برای تجارت

ساخت در ایام نیرین دو شاهی

حاج ملك این نکو سرای تجارت

وه چه سرایی ز باغ جنت قصری

قصر جنان بین که گشته جای تجارت

حاج ملك ساخت از فتوت و همت

روضه خلدیرین برای تجارت

حاجی سرای تجارتی ز کرم ساخت

تازه سرایی پی نمای تجارت

«سلام علی ابراهیم»

۹ - هادوی، مصطفی، تذکره شعرای استان اصفهان، ص ۷۷۹.

زنده تجارت شد از عطای نبوت
 زنده بود عالم از عطای تجارت
 باب تجارت گشود احمد محمود
 آن که بود شاه و پیشوای تجارت
 خواجه والا گر سهی بن آزر
 آن که به خورشید زد لوای تجارت
 اعنی نسل حسن سلیل محمّد
 آن که بود صدر اصدقای تجارت
 خان رفیعی بنا نهاد و شد آن خان
 عدل در او گشت کدخدای تجارت
 تا گره غم گشاد از دل تجار
 رأی ملک شد گره گشای تجارت
 دوخته خراط صنیع از بد تقدیر

نیست ملک جم ولیک .. تجارت
 جمله دعای ملک کند چو بیند
 بر شتران ساربان درای تجارت
 از پی حفظ ملک به کنگره عرش
 روح الامین می کند دعای تجارت

 بر قد و الای اوقبای تجارت
 گشت مهندس در این سرای چو محمود
 تجارت
 گفت به تاریخ

به چه زیبا بود سرای تجارت
 ۱۳۲۲
 در وسط هر مصرع از اشعار فوق، جمله «یا
 ابا عبدالله الحسین» به خط نستعلیق زرد رنگ بر زمینه
 کاشی خشتی لاجوردی رنگ، به طور مکرر نوشته شده
 است، و این، به سبب ارادت خاص ملک التجار به امام
 حسین - علیه السلام - بوده است، و نشان از علاقه به
 اسلام و تشیع سرخ علوی دارد. پس عناصر معماری و
 عرفان، همراه با یکدیگر، در یک مجموعه تجاری، به
 عالی ترین شکل، نماد پیدا کرده است.

نورپردازی فضای نخستین

نورپردازی در فضای اول تیمچه ملک اصفهان،
 بی نهایت شگفت انگیز است؛ گشودگی های مشبکی

در بالای پنجره حجره های طبقه دوم، حرکت رو به
 بالا را تداعی می کند. پس کاربردهای و اشکال
 هندسی تزیینی، حرکت از
 کثرت به وحدت را
 می نمایاند، و نشان
 می دهد که بازگشت همه
 به سوی او است
 نور فضای نخستین را
 تأمین می کند. هر یک از این سه گشودگی دایره ای با
 تزیینات خاص، زیبایی و جلوه حیرت انگیزی به بنا
 می دهد. نکته جالب این جا است که نورها و سایه ها در
 هر فصلی از سال، فضا را به یک شکل خاص تعریف
 می کند. کلا حرکت نور از بالا به سمت پایین، از روی
 دیوارهای تیمچه ملک اصفهان به سمت کف کشیده
 می شود. در نظر مؤمنان، این عنصر طبیعی -
 جغرافیایی، تداعی کننده این است که نور و برکت از
 خداوند متعال است، پس باید پیوسته شکر گزار باشیم.
 به علاوه، کاربردی ها و اشکال هندسی تزیینی، حرکت
 از کثرت به وحدت را می نمایاند، و نشان می دهد که
 بازگشت همه به سوی او است؛ بنابراین، باید انصاف
 و مروت که از توصیه های ائمه اطهار - علیهم السلام -
 است، رعایت شود.

آب نما (حوض) حیاط نخستین

یکی از عناصری که بر هشت ضلعی بودن فضای

همه چیز در ید قدرت او است. پس عنایت به مسأله عرفان، به اوج خود می‌رسد. ستون‌های طبقه پایین و امتداد آن‌ها با ستون‌های دیگر در طبقه دوم، قاب‌کننده پنجره‌ها در پایین و بالا است. به کلام دیگر، قوس بین دو ستون در بالا و پایین، کاملاً با قوس پنجره‌ها - ولی بزرگ‌تر از آن‌ها - است که فضای لطیف و آرام‌بخشی به وجود می‌آورد. این آرامش حاصل از پیرامون، از معماری با عظمت تیمچه ملک، نشأت می‌گیرد، و تحت آرامش است که انسان می‌تواند به یاد خدا و پیامبر باشد.

طبقه دوم از فضای دوم

این فضا به شکل مستطیل است، و در شمال و جنوب خود، دو فرورفتگی دارد که درست در بالا، ورودی به فضای دوم، و در پایین، خروجی به بهار بند را نشان می‌دهد.

فضای دوم، بدون سقف است، به این ترتیب، بین بهار بند و فضای نخستین تیمچه ملک، نقش تأمین کننده هوای پاک و سالم را بر عهده دارد. هم‌چنین تجار در روزهای آفتابی زمستان، و یا در زیر سایبان‌هایی در فصل تابستان، با یکدیگر، ارتباط برقرار می‌کنند، و به رد و بدل کردن اطلاعات می‌پردازند. این، اوج اجتماعی بودن معماری تیمچه ملک اصفهان را نشان می‌دهد. به طور کلی، کاربردی‌ها، پابریک‌ها و معقلی‌ها و آجرکاری‌ها، همه از کثرت به وحدت، و رسیدن نور از خدا را تداعی می‌کند. بدین وسیله انسان (تجار و مشتریان) در تیمچه ملک، چه در بخش روباز و چه در قسمت مسقف، پیوسته از کثرت به وحدت، ذات لایزال خدارا فراموش نمی‌کند.

فضای سوم تیمچه ملک اصفهان

فضای سوم، بهار بند تیمچه ملک اصفهان را تعریف می‌کند. بهار بند، حکم پارکینگ خودروهایی امروزی را داشت؛ لکن گسستگی پیش آمده که با ارزش ریالی فضاها توأم شده، تغییراتی در فضاها معماری به وجود آورده است. از اواخر دوره قاجار، برتری‌های فنی، علمی، هنری و اجتماعی اروپا از یک سو، و عقب

حیاط، تأکید دارد، حوض هشت ضلعی است که در وسط تیمچه ملک اصفهان، طراوت و شادابی ویژه‌ای به ناظران می‌بخشد. کاربردی‌ها و پابریک‌ها در دیوارها و سقف، وحدت به کثرت و کثرت به وحدت را می‌نمایاند که اوج رعایت عرفان است. هم‌چنین معقلی‌های به کار رفته - چه در دیوار بین حجره‌ها و چه در سقف‌ها - فلش‌هایی هستند که ناخودآگاه، چشم انسان را به طرف سقف حرکت می‌دهند، و خداوند متعال را یادآوری می‌کنند.

فضای روبه‌روی ورودی تیمچه ملک، راه‌روی کوتاهی است با سقف چوبی و گره‌چینی خاص که تجار و مشتریان را به قسمت بعدی - یعنی فضای دوم - که سرباز و بدون سقف است، راه‌نمایی می‌کنند.

فضای دوم تیمچه ملک

پس از ورود به فضای دوم، در کنار خود، ستون‌هایی را می‌بینیم که با ریتمی خاص، نه تنها فضا را دور می‌زند، بلکه حرکت را به پله‌هایی که به طبقه بالا راه می‌گشاید، نشان می‌دهد. این بخش از تیمچه ملک، دارای چند ویژگی جالب به شرح زیر است:

۱. ایوان باندره دارد.
 ۲. روی دیوارها به جای چوب، آجر به کار رفته است.
 ۳. سقف ایوان گره‌چینی خاص و نقاشی جالب دارد.
 ۴. پنجره‌ها چوبی است که هماهنگی با معقلی‌های دیوارها را نشان می‌دهد.
- هماهنگی چهار عنصر از عناصر فوق، زیبایی خاصی به بنا می‌دهد، و به ناظر یادآوری می‌کند که

بود. موقعیت جغرافیایی بهاربند که در کنار جاده کاروان‌رو بود، اجازه می‌داد، ضایعات، پهن حیوانات و سرگین اسب و استر را به راحتی و بدون مشکل به مزارع، انتقال دهند. زارعان، در قبال این کار، مبلغی پول پرداخت می‌کردند.

وجود بهاربند در معماری تیمچه ملک، نشان می‌دهد که استاد محمود، معمار تیمچه، چگونه به فکر حلقه اتصال و ضروری بنا - یعنی بهاربند - بوده، و موافقت ملک التجار جهت ساخت در ۱۳۲۲ ق به دست آورده، و آن را بنا کرده است.

فهرست منابع و مآخذ

۱. انصاری، هرمز، *جامعه‌شناسی اصفهان*، اصفهان، چاپ اول ۱۳۸۳ ش.
۲. *ایران شهر*، تهران: انتشارات یونسکو، ۱۳۴۲ ش، ج ۱.
۳. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۳ ش، ج ۱۵.
۴. رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم، *آثار ملی اصفهان*، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲ ش.
۵. موسوی فریدنی، محمدعلی، *اصفهان از نگاه دیگر*، اصفهان: نقش خورشید، ۱۳۷۸ ش.
۶. نوحی، حمید، *تأملات در هنر و معماری*، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۷. هادوی، مصطفی، *تذکره شعری استان اصفهان*، اصفهان: گل افشان، ۱۳۸۱ ش.
۸. هنر فر، لطف‌الله، *گنجینه آثار تاریخی اصفهان*، اصفهان: نقفی، ۱۳۵۰ ش.

افتادگی دستگاه‌های قاجاری از طرف دیگر، به تدریج، موجب ایجاد حالت خودباختگی، احساس حقارت و الگوپذیری کورکورانه شد، و مسائل معماری راهم‌درب‌گرفت. بازتاب این روحیه، راه اطاعت چشم بسته، مغز فلج شده و دست و دهان باز، به سوی غرب را گشود. نمود این مسأله در هنرنیز عیان‌تر از آن شده که نیازی به تأکید داشته باشد؛ چنان‌که تمامی ساختارهای تولید معماری از هم پاشید و ابنیه نسبت به صنعت و شهرسازی، گسستگی عمیقی نشان داد.

عصر رویارویی و تضاد کهنه و نو، و تضاد سنتی و مدرن، اغتشاش و سرکوب را در معماری به دنبال آورد. تا جایی که نه مدرنیسم را پیاده کردیم و نه کهنه و سنتی را از دست دادیم. به این ترتیب، یک وارونگی و درهم‌ریختگی بزرگی در هنر معماری به وجود آمد. با آغاز دوره پهلوی، تجارت، از بازار به خیابان‌ها و پاساژها کشیده شد؛ لکن حلقه ارتباط دهنده تجارت با محیط زیست و اطراف تجارت، فراموش شد؛ یعنی مراکز تجاری بزرگ و کوچک با الگوهای غرب، فاقد حلقه پیوندی - یعنی پارکینگ - شکل گرفت. صنعت، تولیدات صنعتی و به دنبال آن زندگی

ماشینی را پذیرفتیم، بدون این‌که در پی آمدهای الگوبرداری در معماری، چاره‌اندیشی کنیم. حاصل معضل ترافیک و اغتشاش در شروع کار مراکز تجاری، به اوج خود رسید؛ بنابراین، معماری نتوانست از جهات ماهیت هنری، کاربردی،

از اواخر دوره قاجار، برتری‌های فنی، علمی، هنری و اجتماعی اروپا بازیک سو، و عقب افتادگی دستگاه‌های قاجاری از طرف دیگر، به تدریج، موجب ایجاد حالت خودباختگی، احساس حقارت و الگوپذیری کورکورانه شد، و مسائل معماری راهم‌درب‌گرفت.

اجتماعی و فرهنگی، پاسخ درستی ارائه دهد؛ لکن جامعه‌پذیری معماری بر این باور استوار است که ماهیت ساخت و سازها، کیفیت و سیمای مصنوع متناظر، باید با زندگی جامعه و ابزار و تکنولوژی مورد استفاده، هماهنگی و هم‌خوانی داشته باشد. به هر حال، بهاربند تیمچه ملک اصفهان، متناسب برای استراحت و تعلیف حیوانات (مركب تجار و مشتریان)

۱۰ - نوحی، حمید، *تأملات در هنر و معماری*، ص ۷۱.